

JAN FELIKS AMBROŻY PEDEWITZ NYSKI BIBLIOFIL XVII WIEKU

Do ważniejszych ośrodków kulturalnych Śląska należało bezsprzecznie miasto Nysa, zwane »Śląskim Rzymem« z powodu pięknych i cennych zabytków architektonicznych; miasto będące równocześnie stolicą biskupiego księstwa, siłą konieczności musiało wyrastać do centralnego ośrodka kulturalnego. W średniowieczu powstała przy kościele św. Jakuba zasłużona szkoła parafialna, przez 81 lat (1575 — 1656) młodzież duchowna zdobywała wiedzę w tutejszym seminarium, szeroką działalność rozwinęło *Carolinum*, znajdujące się w orbicie zainteresowań całej Polski. Wprawdzie miasto musiało przeżyć duże nasilenie habsburskiej germanizacji, ale i w tym stanie promień tradycji polskich odbija się dość żywo.

Z przeszłością kulturalnych instytucji Nysy związany jest ściśle kanonik Jan Feliks Ambroży Pedewitz, zmarły 1.X.1705 r. jako proboszcz parafii św. Jakuba. W niniejszym szkicu chcę poruszyć jego działalność pisarską i zasługi położone w stosunku do książki i biblioteki. W dotychczasowej literaturze historycznej nie powiedziano zbyt wiele na temat nyskiej przeszłości kulturalnej i złączonej z nią osoby Pedewitza. W ubiegłym wieku parę uwag na ten temat wypowiedział F. Minsberg,¹⁾ prawie przed stu latami zasłużony badacz August Kastner ogłosił konstruktywny szkic o nyskiej bibliotece parafialnej.²⁾ F. Schuppe uczynił wydatną przysługę tejże bibliotece przez publikację pożytecznego katalogu

---

¹⁾ F. Minsberg, *Geschichtliche Darstellung der merkwürdigsten Ereignisse in der Fürstenthums Stadt Neisse*, Neisse 1834, s. 172.

²⁾ A. Kastner, *Geschichte der Neisser Pfarrbibliothek*, »Archiv für die Geschichte des Bisthums Breslau«, 4, Neisse 1866.

księgozbioru.³⁾ Drobne artykuły ogłoszone na temat historii biblioteki parafialnej w Nysie w »*Neisser Zeitung*« nie przynoszą nic nowego.⁴⁾ W 1906 r. ks. Józef Jungnitz skreślił krótką sylwetkę Padewitza w pracy o wrocławskich germanikach.⁵⁾ Przed drugą wojną światową ks. Herman Hoffman w zarysie o śląskich bibliotekach przyznał wprawdzie nyskiej bibliotece »palmę« pierwszeństwa wśród wszystkich bibliotek parafialnych, ale więcej nie dorzucił nic, poza wyliczeniem ilości jej dzieł na podstawie katalogu Schuppego.⁶⁾ Ostatnio dr Karol Głombiowski posunął bardzo wydatnie naprzód badania nad kulturą XVII w. w Nysie w pracy pt. *Biblioteka Franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953. Praca ta w dotychczasowym wysiłku zasługuje na miano pionierskiej.

Skreślonymi o Padewitzu uwagami, podanymi w związku z 250-letnią rocznicą jego śmierci, pragnę dorzucić drobną cegiełkę do polskich wysiłków na polu badań kulturalnych miasta Nysy, na którym nauka nasza ma jeszcze wiele do powiedzenia.

Nasz bibliofil urodził się w Głogowie 14.XII.1654 r., gdzie ojciec jego Jan Feliks był rektorem kolegiackiej szkoły. Matka Katarzyna pochodziła z rodziny Schneider. W metryce kanonika Padewitza zaznaczono, że był *Germanicae stirpis*. Wprawdzie herbarze nie podają nazwiska Padewitz jako szlacheckiego, nie mniej jednak podawał się on jako szlachcic i używał herbu, na którego tarczy widoczny był lew czeski, dwie róże i lilia. Mamy nawet pewne dane wnosić, że domowe środowisko Padewitza nawiązywało do tradycji polskich, chociaż to nawiązywanie wydaje się mocno czasem fantastyczne. Pierwszym przekazem jest zapisek na egzemplarzu Biblioteki Kapitulnej w Wrocławiu (sygn. 1351), będącym wła-

---

³⁾ F. Schuppe, *Katalog der Bibliothek der katholischen Stadtpfarrei zu Neisse*, Neisse 1865.

⁴⁾ »*Neisser Zeitung*«, 2.XII.1898, 3.XII.1898, 8.IV.1899.

⁵⁾ J. Jungnitz, *Die Breslauer Germaniker*, Breslau 1906, s. 198–200.

⁶⁾ H. Hoffman, *Schlesische Kirchenbüchereien*, »Archiv für schlesische Kirchengeschichte«, IV (1939) 119–120.

snością naszego bibliofila, jak wskazuje na to proveniencja: *Ex libris Joannis Felicis Pedewitz can. parochi Nissenssis 1693 m. p.*, a mianowicie na A. Kordeckiego, *Nova Gigantomachia*, Cracoviae 1655, wniesiony najprawdopodobniej ręką ojca bibliofila, ponieważ mówi o sobie zawsze w osobie pierwszej *ego vero*, gdy wymienia innych przodków rodowych. Wedle podanych uwag *Stammgut* Pedewitzów miał leżeć w okolicach Warszawy (*von Warschavo*). Założyciel rodu około 1490 z powodu uciemień ze strony Turków musiał opuścić miejsce rodzinne, po śmierci żony został katolickim księdzem i gorliwym krzewicielem nauki Kościoła, umarł jako osiemdziesięcioletni starzec, został pochowany w wybudowanym przez siebie kościele w Raszowej na Śląsku Opolskim. Jeden z jego synów, Feliks, nabył za 1500 talarów majątek Przewory, będący pod jurysdykcją kapituły kolegiackiej opolskiej. Ojciec naszego bibliofila po pewnym uciszeniu się zaburzeń wojny trzydziestoletniej, gdy ziemia »raciborsko-opolska« przeszła do rąk księcia polskiego, otrzymał stanowisko kantora w Opolu, a następnie został rektorem kolegiackiej szkoły w Głogowie, dnia 10.II.1654 r. zawarł związek małżeński z Katarzyną Schneider. Z małżeństwa tego urodziło się trzynaścioro dzieci, pierwszym synem, urodzonym 14.XII.1654 r. był właśnie Jan Feliks Ambroży.

Drugi przekaz czerpiemy ze świadectwa urodzin kanonika Pedewitza, wystawionego przez kapitułę kolegiacką w Głogowie 23.IX.1679 r. z okazji otrzymanej od biskupa wrocławskiego kardynała Fryderyka H e s s e n a nominacji na kanonika kolegiaty nyskiej. W świadectwie tym kapituła zaznacza, że dziadek Pedewitza, Feliks, mieszkał w Przeworach, a pradziadek zaś był *nobilis dominus Paulus Pedewitz ex districtu Varsaviensi in Polonia, et avia virtuosa Elisabeth Lassotin, Vincentii Lassotae, incolae in Tarnow filia.*⁷⁾

Możliwe jest też i to, że Pedewitz chciał przy pomocy księcia polskiego w ziemi raciborsko-opolskiej uzyskać popar-

---

⁷⁾ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (skrót AAW) *Liber Receptionum, Colleg. Stift Neisse*, sygn. IVd1.

cie przy nobilitacji i opis swego rodu zarzucił aż na mazowieckie okolice.

Pedewitz ukończył nauki gimnazjalne u jezuitów w Głogowie, filozofię we Wrocławiu, teologię w Pradze jako *alumnus ecclesiasticus imperatoris Ferdinandi II in convictu sancti Bartholomaei*.⁸⁾ Na polecenie rektora konwiktu został skierowany na dalsze studia teologiczne i prawnicze do Rzymu jako *alumnus Summi Pontificis Gregorii XIII in Collegio Germanico*. Rektor kolegium Hieronim Cattaneus wystawił Pedewitzowi jak najlepsze świadectwo z trzyletniego pobytu w *Germanicum*.⁹⁾ Po ukończeniu studiów otrzymał w bazylice laterańskiej w 1677 r. święcenia kapłańskie, w następnym roku powrócił na Śląsk i pełnił obowiązki kapelana domowego biskupa wrocławskiego kardynała Fryderyka Hessena, który zamianował go 14.IX.1679 r. kanonikiem, archiprezbiterem i proboszczem Nysy.

Jako proboszcz Pedewitz poświęcił przy pracy związanej ze stanowiskiem jeszcze wiele czasu umiłowanym zajęciom naukowym i pisarskim. Zamiłowania jego wybijały się szczególnie w dziedzinie historycznej i kaznodziejskiej. Owocem zamiłowań historycznych są dzieła odnoszące się przede wszystkim do przeszłości kościoła i parafii św. Jakuba w Nysie, odznaczające się wielką sumiennością i dokładnością w zebranym materiale, przydatne wielce do badania stanu uposażeniowego i gospodarczego parafii. Wszystkie prace Pedewitza, z wyjątkiem jednej, znajdują się w rękopisach. Dla orientacji podam krótką charakterystykę pozostawionych prac. Do pierwszych należy:

1) *Inventarium archivi parochialis ecclesiae s. Jacobi Nissae* z 1679 r., sporządzone w związku z objęciem wymienionej parafii, stanowiące ważne źródło do poznania stanu gospodarczego parafii w tym czasie.¹⁰⁾

---

⁸⁾ AAW IV d 20; Jungnitz, *op. cit.*

⁹⁾ AAW IV d 1: *Fide ac religione, bonis moribus, sacerdotali integritate, variisque pietatis exercitationibus, ita se gessit, ut nobis charus semper extiterit...*

¹⁰⁾ AAW V a 116.

2) W drugiej pracy pt. *Excerpta ex canone ecclesiae parochialis s. Jacobi Nissae conscripta a J. Fel. Pedewitz, parcho, archipresbitero et canonico Nissensi* (1679 – 1705) autor podaje ciekawy regulamin szkoły nyskiej z 1587 r., rozkład nabożeństw parafialnych, wykaz urządzanych procesji do pielgrzymkowych miejsc, np. do Barda Śląskiego, wykaz Mszy św., które z obowiązku miał odprawiać proboszcz nyski.¹¹⁾

3) Ciekawe zestawienie dochodów parafialnych w pieniądzu i zbożu podał Pedewitz w *Maius regestum universale parochiae Nissensis* w 1680 roku.¹²⁾

4) Podobnej treści jest *Minus regestum particulare parochiae Nissensis fundationum, altarium, anniversariorum, quorum parochus est minister et procurator* również z 1680 roku.¹³⁾

5) Odnośnie do archiprezbiteratu nyskiego i jego beneficjów oraz dochodów ważny jest *Canon archipresbyteratus Nissensis seu liber, in quo continentur ea, quae spectant ad Archipresbyteratum eundem*, zebrany przez Pedewitza w 1680 r. W pierwszej części podaje dokładny sposób odbywania konferencji archipresbiteralnych i zbiór synodalnych statutów związanych z duszpasterstwem, a w drugiej części zbiera odpisy akt i dokumentów archipresbiteratu nyskiego. Wobec zagubienia w rozmaitych kataklizmach wielu oryginalnych źródeł zebrany przez Pedewitza materiał jest cenny dla badania historii prawnogospodarczej ziemi nyskiej.¹⁴⁾

6) W tym samym kierunku idą prace: *Regestum parochiae Nissensis* (1681–88), zawierające materiały gospodarcze,¹⁵⁾ oraz *Canon ecclesiae parochialis s. Jacobi Nissae* (1682).¹⁶⁾ Natomiast *Statuta scholae parochialis* (1687) rzucają dużo światła na warunki szkolnictwa nyskiego w XVII w., po-

---

11) AAW V a 119.

12) AAW V a 109.

13) AAW V a 110.

14) AAW V a 196.

15) AAW V a 111.

16) AAW V a 98 – 99.

dają jasne przepisy udzielania nauki świeckiej, katechizacji, śpiewu kościelnego, polecają nauczycielom ściśle ich przestrzeganie.¹⁷⁾ Inne pismo pt. *Fragmenta historiae ecclesiasticae irrupentis quondam haeresis lutheranae in Silesiam ex manuscriptis Godofredi Buckisch collecta*, jak sam tytuł zapowiada, nie wybiegają poza Bukisch a.¹⁸⁾ Dla badań z zakresu sztuki i architektury kościoła św. Jakuba gromadzi wiele cennego materiału w pracy *Canon universalis ecclesiae parochialis s. Jacobi Nissae*,¹⁹⁾ oraz w trzech tomach pokrewnej pracy *Canon Altaristarum Nissensium*,²⁰⁾ kreśli szczegółowy opis ołtarzy, uposażeń ołtarzowych, istniejących bractw. Ponieważ gotycki kościół św. Jakuba w Nysie przybrał w drugiej połowie XVII w. bogaty wystrój wnętrza w stylu barokowym, może więc historyk sztuki znaleźć w tych opisach interesujące szczegóły. Cenną pozycję w działalności Pedewitza stanowi *Historia ecclesiastica ecclesiae parochialis sancti Jacobi Nissae* z 1698 r., ogłoszona drukiem w 1905 r. przez Bernarda Rufferta, profesora gimnazjalnego w Nysie. Osobisty stan majątkowy Pedewitza jako proboszcza nyskiego ilustrują nam dwie prace: *Regestum oeconomicum domesticum* z lat 1693–1701 oraz *Regestum praedioli Schildau* (1692–1693). Mniej zaciekawienia wzbudza *Visitatio Hospitalium* dokonane przez Pedewitza w 1692 r. z polecenia biskupa Franciszka Ludwika²¹⁾ oraz *Farrago diversarum et occasionatarum annotationum*, zawierające między innymi poczet nyskich proboszczów.²²⁾

Drugi kierunek zainteresowań Pedewitza zmierza ku dziedzinie kaznodziejskiej i wynikiem pracy na tym odcinku było 21 tomów pisanych kazań z lat 1679–1699, zatytułowanych przez autora *Conciones meae manuscriptae*,²³⁾ pisane w języ-

---

¹⁷⁾ AAW V a 186.

¹⁸⁾ AAW V a 91.

¹⁹⁾ AAW V a 96–97.

²⁰⁾ AAW V a 144, 145, 146.

²¹⁾ AAW V a 187.

²²⁾ AAW V a 96.

²³⁾ AAW IV d 13 abc; Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu, 78 n.

ku łacińskim i niemieckim, dostarczają wiele materiału do poznania stanu moralno-religijnego społeczeństwa nyskiego w XVII w. Z 21 tomów kazań zachowały się jedynie 4 tomy, mianowicie kazania z lat 1679, 1680, 1681, 1691.

Po skreśleniu działalności pisarskiej Pedewitza przejdźmy teraz do pracy bibliotekarskiej, której szczególniejszym świadectwem są sporządzone jego staraniem dwa katalogi, jeden odnosi się do biblioteki parafialnej św. Jakuba, a drugi, będący właściwie inwentarzem, zapoznaje nas z osobistym zbiorem nyskiego kanonika – miłośnika książki.

Zbiory biblioteki parafialnej przy kościele św. Jakuba w Nysie powstały głównie z księgozbioru cenionej w średnio-wieczu szkoły przy kościele św. Jakuba, Seminarium Duchownego i z hojności ofiarodawców, zwłaszcza Sebastiana Slepnera i innych. Gdy w XVII w. zanikła na terenie Nysy działalność tych pożytecznych instytucji kulturalnych, około zachowania pozostałych księgozbiorów najwięcej zasług położył kanonik Pedewitz. Wniósł on najpierw (4.XI.1679) do biskupa wrocławskiego kardynała Fryderyka Hessa prośbę o podarowanie dla parafii św. Jakuba księgozbioru należącego do dawnego kolegium alumów, a jako motyw wysunął, że będzie on służył parafialnemu duchowieństwu. Biskup ustosunkował się przychylnie do wniesionej prośby, wyraził swą zgodę (12.XI.1679), polecając urządzić bibliotekę nad kościółkiem św. Anny. Pedewitz zabrał się energicznie do pracy, uporządkował zbiory i sporządził w 1681 r. katalog dla otrzymanego księgozbioru, który miał zbiory udostępnić, wskazując miejsce, gdzie znajdowała się dana książka.

Katalog Pedewitza stanowi papierowy kodeks formatu *folio* (31,5 x 20,5 cm), zawiera 141 kart, z których zapisane są karty 4–7, 9–83, a karty 8, 84–141 są czyste. Oprawny jest w tekturę pokrytą pergaminem. Papier wykazuje filigran w kształcie dwugłowego orła. Rękopis pisała jedna ręka staranna, pod kierownictwem Pedewitza. Na grzbiecie zachowana dawna sygnatura nyska VIII, 21. Obecnie w Bibliotece Kapitułnej rękopis ma sygnaturę 71 n. Na trzeciej karcie jest wy-

pisany majuskułą tytuł: *Catalogus universalis Bibliothecae Parochialis Ecclesiae sancti Jacobi Nissae Anno Domini 1681. VIII, 21.* Na odwrocie karty tytułowej podano jeszcze jedną uwagę chronologiczną sporządzenia katalogu, że dokonano tego za papieża Innocentego XI, cesarza Leopolda I, biskupa wrocławskiego kardynała Fryderyka Hessena, z którego łaskawości biblioteka powiększyła się. Na piątej karcie mieści się wstęp, mający tytuł: *De fructu et ordine huius Bibliothecae*, w którym autor zachęca do studium, podaje układ katalogu i wskazówki korzystania z niego. Po przedmowie Pedewitz dopisał własnoręcznie następującą uwagę: *Hunc catalogum suo labore et sumptu confecit Joannes Felix Ambrosius Pedewitz mp. (In Festo Exaltationis s. Crucis Anno 1681).*

Cały księgozbiór umieszczony w 20 szafach, oznaczonych literami alfabetu od A do Z, został ujęty pod względem treści w następujące grupy:

1 — 2.	szafa A — B.	<i>Concilia et sancti Patres.</i>
3.	C.	<i>Concionatores.</i>
4.	D.	<i>Scripturistae.</i>
5.	E.	<i>Ecclesiastici.</i>
6.	F.	<i>Theologi.</i>
7.	G.	<i>Controversistae.</i>
8.	H.	<i>Haeretici.</i>
9.	I.	<i>Iuristae.</i>
10.	L.	<i>Medici, astrologi et similes.</i>
11.	M.	<i>Philosophi.</i>
12.	N.	<i>Historici sacri.</i>
13.	O.	<i>Historici profani.</i>
14.	P.	<i>Chronicae.</i>
15.	R.	<i>Oratores.</i>
16.	S.	<i>Poetae.</i>
17.	T.	<i>Grammatici.</i>
18.	V.	<i>Arithmetici.</i>
19.	X.	<i>Miscellanei.</i>
20.	Z.	<i>Manuscripti.</i>

Księgozbiór obejmuje 2218 tomów. Wszystkie książki oznaczone są zapiską stwierdzającą przynależność do biblioteki parafialnej oraz sygnaturą, sporządzoną w następujący sposób: *Bibliotheca Parohialis Ecclesiae s. Jacobi Nissae 1681*. z. 101.

W dalszej części katalogu, poczynsz od litery »A«, autor wymienia zapis inwentarzowy książki w następujących rubrykach: imię i nazwisko autora, tytuł dzieła, litera oznaczająca szafę i liczba porządkowa książki (np. Z. 101 oznacza szafę »Z«, a 101 liczbę książki w tejże szafie). Autor nie uwzględnia wcale w swym katalogu miejsca, roku wydania, drukarzy czy nakładcy. W zakresie każdej litery, obejmującej alfabetyczny wykaz autorów, Pedewitz przyjmuje jeszcze dla danej grupy autorów podpodziały na: *concionatores, scripturistae ecclesiastici, theologi, controversistae, haeretici, iuristae, medici, philosophi, historici sacri, historici profani, chronicae, oratores, poetae, grammatici, arithmetici, miscellanei, manuscripti*. Ten podział utrzymywany jest przy każdej literze alfabetu autorów.

Pedewitz nie zawsze jednak trzyma się ściśle przyjętych rubryk, ponieważ pod »A« umieszcza – *Alberta de Padva* oraz – *Aurea catena s. Thomae*, zamiast tego ostatniego dać pod literę »T«, a pod »T« skierowuje znowu dzieło *Theologia s. Chrysostomi et Augustini*.

Jeśli idzie o opis katalogowy sporządzonego wpisu, to autor zaznacza tytuł dzieła w tej na ogół formie stylistycznego brzmienia, w jakiej go ma karta tytułowa, czasem skraca się do elementów tylko najistotniejszych, które są wystarczające do utożsamienia szukanego dzieła. Przy niektórych tytułach zaznacza też i format dzieła, np. *in folio, in octavo*, ale tego kryterium nie trzyma się wszędzie przy układzie książek. Wybór jest raczej przypadkowy.

Drugim dziełem, pisanym już ręką samego Pedewitza, jest inwentarz biblioteczny, sporządzony w 1693 roku, ilustrujący nam stan majątkowy własnego księgozbioru Pedewitza. Wprawdzie autor nazwał go swym »drogim skarbem« i »katalogiem«, ale nie może on spełniać roli katalogu w ścisłym

tego słowa znaczeniu. Tytuł inwentarza brzmi: *Chara mea supellex sive catalogus librorum Joannis Felicis Ambrosii Pedewitz canonici, archipresbyteri et parochi Nissensis (mp.)*. Niżej pod tytułem mieści się uwaga, podająca cel sporządzenia inwentarza. Pedewitz tłumaczy tutaj, że wykazanych w inwentarzu książek nie można mierzyć ceną uwidocznioną przez niego, ponieważ one kosztują go o wiele więcej, zwłaszcza książki nabyte u księgarzy, należące do rzadkości, ale przez to są mu one tym milsze. Starał się podawać cenę najniższą zakupionych książek, nie wiele przewyższającą połowę ceny nabycia, a to w tym celu, że jeśliby umarł nagle, aby skarb jego nie był zbyt nisko oceniony.

Rękopis inwentarza znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnych w Wrocławiu, oznaczony jest sygnaturą IV d 14. Filigran papieru przedstawia dwugłowego orła. Oprawny jest w tekturę i pergamin, na którym widoczny jest tekst i nuty: *Domine dirige gressus meos*. Na marginesie jest słabo czytelny tytuł *Catalogus librorum Joannis Felicis Pedewitz canonici et parochi Nissensis, 1693*. Wymiar rękopisu wynosi 30,5 x 19,5 cm.

Porządek zapisu w inwentarzu jest przypadkowy, autor nie zwraca uwagi na alfabetyczny układ czy też treść dzieł, kieruje się jedynie formatem, dokonuje zapisu w następujących rubrykach: autor dzieła, tytuł, cena kupna wymieniona we florenach i grajcarach. Nie uwzględnia zaś wcale szczegółów wydawniczych. Jedynym kryterium przy wpisie książek, jak już wspomniano, jest dla niego format (*in folio, in quarto, in octavo, in duodecimo*), przy czym używa następującej formy: *Libri in folio Joannis Felicis Pedewitz canoniei et parochi Nissensis 1693 mp*. Ten sam zwrot powtarza przy książkach *in quarto, in octavo in duodecimo*. Po zapisie poszczególnych formatów własnych książek, Pedewitz podał później (w 1701 r.) jeszcze inną adnotację o nabytych książkach od proboszcza z Nowego Lasu, Daniela Kornführera, *Consignatio librorum, quos anno 1701. 28 Januarii emi ab haerede p. m. D. Danielis Konfrührer Parochi Neovaldensis*.

Pedewitz wykazał w inwentarzu w 1693 r. własnych dzieł *in folio* – 223 tomy, zakupionych u Kornführera – 9 tomów, *in quarto* – 236 tomów i 38, *in octavo* – 340 tomów i 44, *in duodecimo* 230 i 64. Razem więc mamy 1029 tomów Pedewitza, Kornführera 155, w sumie 1184 tomy wyszczególnione w inwentarzu.

Inwentarz nie powstawał stopniowo, ale w określonym czasie. Po wpisaniu książek danego formatu autor pozostawiał zawsze wolne miejsce na dodatkowe wpisy przyszłych nabytków (np. Kornführera). Inwentarz przeważnie pisany jest w języku łacińskim. Tytuły książek pisanych w językach nowożytnych tłumaczy na łacinę, zaznaczając w uwadze po tytule: *deutsch*. Czasem jednak odstępuje od przyjętej linii i podaje tytuł dzieła w pełnym języku niemieckim. Zewnętrzny tytuł książki staje się u niego rzadko elementem zapisu, jedynie przy rękopisach zaznacza, że są pisane na pergaminie. Każdy wolumin tego samego dzieła ma swoją własną pozycję w inwentarzu, chociaż autor opuszcza liczby bieżące.

Ten poważny księgozbiór prywatny, zebrany z pełnym zamiłowaniem, Pedewitz umieścił w specjalnej sali, urządzonej jego kosztem, zaopatrzonej w odpowiednie dębowe półki i już w 1703 r. zapisał w testamencie, potwierdzonym później jeszcze raz przez niego, proboszczowi i duchowieństwu pracującemu przy kościele św. Jakuba w Nysie: *Hoc est testamentum seu ultima voluntas mea Joannis Felicis Pedewitz canonici, archipresbyteri et parochi Nissensis condita 14 Novembris Anno Domini 1703.*²⁴⁾ Testament podpisany jest własnoręcznie przez Pedewitza wobec świadków i zaopatrzony odpowiednimi pieczęciami. W pięć lat po śmierci fundatora testament jego został przepisany na pergaminie, dość gustownie oprawiony i cały kodeks otrzymał wtedy tytuł *Fundatio admodum Reverendissimi Domini Joannis Felicis Ambrosii Pedewitz canonici archipresbyteri et parochi Nissensis 1710.*²⁵⁾ W barwnej miniaturce umieszczono tu mały portret Pedewitza, w otoczeniu stylizowanych cnót – *fides, spes, caritas castitas,*

---

²⁴⁾ AAW IV d 21.

²⁵⁾ AAW IV d 20.

continentia, sapientia, eloquentia, iustitia, cura et vigilantia. Na czwartej karcie znajduje się herb Pedewitza – na jednym polu tarczy widoczny czeski lew, na drugim dwie róże i lilia, nad tarczą rycerski hełm.

Artykuł szósty testamentu odnosi się do biblioteki, archiwum, inwentarza parafialnego i obejmuje 5 punktów.

1) Pedewitz postanawia odnośnie do zapisu: proboszcz nyski powinien osobiście głosić kazania, biblioteka więc, którą zgromadził *magnis sumptibus et laboribus*, ma na zawsze pozostać przy nyskim kościele parafialnym dla proboszcza, aby w niej *diligenter studeat pro praedicando Verbo Dei*;

2) po jego śmierci należy skolacjonować istniejący inwentarz lub sporządzić nowy;

3) dla powiększania księgozbioru testator zapisał odpowiednie fundusze na zakup nowych książek, książki zbędne i mniej przydatne można przenosić do biblioteki nad kościołem św. Anny;

4) jeśliby nyski proboszcz zaniedbał troszczyć się o zapisane księgozbiory, to wówczas zarząd miasta ma obowiązek z funduszków Pedewitza zapakować książki do skrzyń i tym sposobem je zabezpieczyć;

5) do proboszcza należy też troska o archiwum parafialne.

Kaznodziejstwo dobrze pojmowane i postawione na odpowiednim poziomie wymaga dogłębnego przygotowania, szerokiej skali zainteresowań i szeregu naukowych pomocy. Te względy miał na myśli Pedewitz przy kompletowaniu swej biblioteki, mającej służyć przede wszystkim kaznodziejstwu, odpowiedzialnemu za katolicką kulturę moralną wiernych. Jeśli więc idzie o charakter i zawartość treściową jego księgozbioru, wymienionego w inwentarzu z 1693 r., to wykazuje on przede wszystkim dzieła, mające służyć w pierwszym rzędzie pomocą w dziedzinie kaznodziejskiej, rozwijać ją, wyjaśniać i poszerzać horyzont myśli samego kaznodziei.

Kaznodziejstwo opiera główny tenor swych myśli i wywodów na Piśmie św. Stąd Pedewitz zebrał biblie w języku

łacińskim i niemieckim, nie ma jednak w jego zbiorze biblii polskiej; do najstarszych egzemplarzy Pisma św. w omawianym księgozbiorniku należy wydanie łacińskie z roku 1543. Z działem skrypturystycznym pozostaje w ścisłej łączności egzegeza i pomoce biblijne. Nasz bibliofil zdobył więc dla tej gałęzi egzemplarz pt. *Biblia cum concordantiis Veteris et Novi Testamenti*, wydany w Lionie 1512 roku, Hayma, *In divi Pauli epistolas omnes interpretatio*, Kolonia 1530, *Postillae* – wydane w Lipsku 1564 w opracowaniu Henningiusa oraz kardynała Hugo, *S. Bibliorum vulgatae editionis concordantiae*, Lion 1677. Znalazły się tu również komentarze do pisma św. Tomasza z Akwinu, *Catena aurea*, Jakuba Feuchta († 1580), *Toleta*, znanego Korneliusza a Lapide oraz niemieckie Sponbergera. Nie jest też pominięty Marcin Luter i jego *Neuvollkommene Postilla*, wydana w Kolonii 1659.

W dziale Ojców Kościoła wyróżniają się dzieła św. Hieronima, *Omnium operum*, Bazylea 1516, św. Jana Chryzostoma, *Homiliae in evangelia*, Bazylea 1517 oraz *In totum Geneseos librum homiliae*, wydane w Bazylei 1523 r.

Spośród autorów dogmatycznych wybija się św. Piotr Kanizjusz ze swą poczytną wielce *Summa doctrinae christianae*, wydaną u A. Plantiny w Antwerpii w 1580 r.; Sebastian Hartmann de Monte Regali z dziełem *De Verbo Dei*, wydrukowanym w Nysie 1587. Wydatnie jest reprezentowany w zbiorze słynny śląski konwertyta i poeta Jan Scheffler i jego *Ecclesiologie oder Kirche-Beschreibung* w wydaniu nysko-kłodzkim 1677 r. Z innych autorów z zakresu dogmatyki występuje Bellarmin, Stapleton, Bona i nasz kardynał Stanisław Hozjusz. Ze starszych autorów uwzględniono św. Anselma (*Opera*, Kolonia 1579) i św. Bonawenturę.

Z teologów polemicznych uwydatniają się dzieła Ecka i Kellera.

Dział prawa zaopatrzony był w podstawowe przede wszystkim źródła, jak: *Decretum Gratiani*, w wydaniu lion-

skim 1559 r., z tego samego roku mamy *Decretales Gregorii IX*, z innych dzieł na czoło wysuwa się praca rzymskiego kanonisty Prospera Fagnani, *Ius canonicum sive commentaria in decretales*, wydana w Kolonii 1681. Zahaczył też o nyski księgozbiór Pedewitza występujący przeciw nieludzkemu traktowaniu amerykańskich Indian przez europejskich kolonistów i zwalczający niewolnictwo jezuita Antoni Vieira ze swym *Tractatus de libertatibus ecclesiae Gallicanae*, Leodium 1699. Mamy też wydane w Kolonii w 1702 r. *Ius ecclesiasticum universum* Bernarda van Espena, wybitnego kanonisty, wprawdzie nie wolnego od poglądów jansenistowsko-gallikańskich, ale cieszącego się wielką poczytnością. Na końcu należy wymienić Barbosy *De officio et potestate parochi*, *De matrimonii sacramento* Tomasza Sanchez a, Consaleza *Ius canonicum*.

Teologia moralna i pastoralna w księgozbiorze Pedewitza reprezentowana jest dość bogato, obok znanego Hermana Busenbauma i jego *Medulla theologiae moralis* (Kolonja 1694) wyróżnia się dzieło Jana de Alloza, *Flores summarum sive alphabetum morale* (Kolonja 1677), Jana Chrzyciciela Possevino, *Praxis curae pastoralis*, (Kolonja 1619) i *Theologia moralis* Laiimanna.

W dziale liturgicznym naszego księgozbioru nie ma wcale *Agendy gnieźnieńskiej*, jest natomiast *Diurnale iuxta consuetudinem ecclesiae Wratislaviensis* (Bazylea 1521), jeden mszał pisany na pergaminie, nazwany przez Pedewitza *Missale antiquum*. Z zakresu liturgiki monastycznej mamy jedynie Andrzeja Jerzego Schönfeldera *Phönix redivivus seu officia propria Canonorum SS. D. Sepulchri*, Nysa 1685.

Ponieważ Pedewitz gromadził swój księgozbiór głównie pod kątem widzenia przyjscia z pomocą nyskim kaznodziejom, przeto też dział kaznodziejski był obficie uwzględniany, zarówno w zakresie teorii wymowy kościelnej, jak praktycznych kazań i wytwornych oratorskich *sermones*. Już w okresie rozwijającej się nauki Lutra synody wrocławskiej diecezji kładły nacisk na odpowiednie wygłaszanie kazań przez duchownych

i zaopatrywanie się w dzieła poważnych autorów. Stąd spotykamy tu wyróżniającego się kaznodzieję i duszpasterza Filipa Dieza i jego *Conciones quadruplices dominicarum* (Lion 1596), dominikanina Ludwika z Granady wydane kazania w Antwerpii 1577–1581, Piotra de Palude *Sermones sive narrationes in evangelia de tempore ac SS. Festis* wydane w Moguncji 1608 r., *Sermones* Alberta Wiellkiego z roku 1615, Jana Osoriusa, *Conciones in quinque tomos distinctae* (1622), jezuickiego mistrza nowicjusów z Kolonii Franciszka Costera *Conciones* (1626). Poczytne były też *Sermones* św. Bonawentury (wydane w 1666 r.), św. Roberta Bellarmina (1668), Jakuba Tyrana, *Alphabetum pastorale sive selecta concionum* (Lion 1679), Jana Eberharda Brandis, *Itinerarium filiorum Dei ex hac valle lacrimarum* (1685), płodnego pisarza i kaznodzieję ludowego Abrahama a Sta Clara, *Judas der Ertz Schelm* (1686) oraz Ambrożego Fuchsa, *Speculum mundi evangeliorum oder evangelischer Welt-Spiegel das ist Predigten*, Brno 1696 i płomiennego, jasnego kaznodzieję Vieirę. Z innych kaznodziejów możemy jeszcze wymienić Jana Nidera, św. Franciszka Salezego, Ildefonsa de Flores, Hartunga. Z polskich kaznodziejów widzimy jedynie tomy kazań Stanisława Grodzickiego, *Quadripartitae conciones*, wydane w Ingolstadium w latach 1609–1613.

Najsłabiej przedstawia się w naszym inwentarzu monasterologia, ponieważ poza *Monasteriorum Germaniae descriptio* nie ma nic poważniejszego.

Z zakresu historii kościelnej księgozbior Padewitza zawiera rozpowszechnione opracowanie dziejów kościelnych przez św. Antonina z Florencji *Summa historialis*, wydane w Lionie w 1516 r., *Annales ecclesiastici* Baroniusza (Kolonia 1609), Korneliusza Hazarta *Kirchengeschichte – das ist catholisches Christentum durch die ganze Welt* (Wiedeń 1678). Uwzględnić też należy pochodzącego z Nysy Bernarda Sanniga i jego kronikę franciszkańską. Z historyków starożytnych występuje w księgozbiorze Euzebiusz i Jó-

zef Flawiusz, historiografię rzymską reprezentuje Liwiusz.

Kaznodziejstwo najbardziej stylowe nie może być dogłębne, jeśli nie oprze się o zręby życia wewnętrznego, czyli nie sięgnie do skarbnicy ascetyki. Otóż w zbiorze Pedewitza dział ascetyki reprezentowany jest przede wszystkim przez umiłowanego w średniowieczu mistrza tejże dziedziny Tomasa a Kempis i jego dzieła wydane w 1625 r. Obok niego kroczy św. Robert Bellarmin i jego najważniejsze dzieło ascetyczne *De ascensione mentis ad Deum* oraz *De arte bene moriendi*. Znalazła też tu miejsce ceniona w poznawaniu rozwoju życia wewnętrznego *Filotea* św. Franciszka Salezego.

Z kaznodziejstwem łączy się ściśle katechetyka, starająca się jasno i przystępnie wyłożyć zasady wiary. Wystąpienie herezjarchów XVI wieku stało się między innymi bodźcem polecenia przez sobór trydencki wydania obszernego katechizmu. Nad przygotowaniem katechizmu trudził się specjalny zespół redakcyjny, którego duszą pozostawał św. Karol Boromeusz. Opracowany katechizm przez wspomniany zespół wyszedł drukiem w 1566 r. pt. *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad Parochos Pii V Pont. Max. iussu editus*. W księgozbiorze Pedewitza mamy ten katechizm w wydaniu łowańskim J. Bogarda z 1567 r. Dość wcześnie ukazało się niemieckie tłumaczenie tego katechizmu i wyszło drukiem w Nysie za biskupa Kaspra z Łogaw w 1570 r. pt. *Ein christlicher Catechismus*. Nie ujrzymy w omawianym księgozbiorze katechizmów polskich, chociaż jeszcze nie tak bardzo oddalony od czasów Pedewitza synod nyski 1653 r. odbyty za biskupa Karola Ferdynanda Wazy polecał drukować kazania i katechizmy nie tylko po niemiecku, ale i po polsku.

Pedewitz przy gromadzeniu swego księgozbioru jako pomocy kaznodziejskiej nie pominął w nim literatury humanistycznej, która pomagałaby kaznodziejom kształcić piękno formy i czystość języka, przekazał więc Horacego *Opera omnia*, wydane w Bazylei 1545 r. i Owidiusza. Słabo na-

tomiast jest uwzględniona w księgozbiornie medycyna (Martini Medici, *Kunstbuch*), ekonomia i arytmetyka. Więcej zainteresowania wzbudziła geografia, stąd znajdujemy w zbiorze opisy Śląska, Łużyc, Italii, Niderlandów, Niemiec, Francji i Węgier. Z ogólniejszych opisów mamy Tobiasza Franka, *Kurtze Beschreibung der weltlichen Hauptmonarchien: Chaldäischen, Persischen, Griechischen und Römischen*; książka ta wyszła w Norymberdze u Chr. Endtera. Kraje dalekiego Wschodu znalazły w bibliotece opis w pracy zbiorowej (Fr. Caron, H. Hagenauer) pt. *Wahrhafte Beschreibung Japan, Siam und Corea, sowie ostindianische Reise*, Norymberga 1672. Ze względu na stale zagrażające niebezpieczeństwo tureckie duże zainteresowanie wzbudzało imperium otomańskie i dlatego z zaciękwaniem czytano dzieło opisowe, wydane w Würzburgu w 1687 r. u Ant. Heyla pt. *Descriptio novissima imperii Turcici*.

Wspomnieć jeszcze należy o wykazanych w inwentarzu polonikach i silesiakach. Pozycje te są nieliczne. Silesiaków jest zaledwie 3, a poloników 15. Do gówniejszych silesiaków należą ustawy synodalne biskupa Andrzeja Jerina ogłoszone w 1592 r., drukowane w Nysie w 1595. Na czoło podanych poloników wybijają się dzieła kardynała Stanisława Hozjusza, wybitnego naszego teologa o europejskiej sławie, mianowicie *Confessio Fidei Catholicae Christiana* oraz *Verae christianae catholicaeque doctrinae solida propugnatio*. Dalej mamy Stanisława Orzechowskiego *Fidei catholicae confessio*, Stanisława Grodzieckiego *Quadrupartitae conciones*, Stanisława Karnkowskiego *Constitutiones synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis*. Tradycje obrony Częstochowy w czasie potopu szwedzkiego znalazły w księgozbiornie pedewitzowskim swe odbicie w zachowanych egzemplarzach Augustyna Kordeckiego *Nova Gigantomachia contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis a sancto Luca depictam* w wydaniu z roku 1655 i 1694 oraz Ambrożego Nieszporkowicza *Officina emblematum, qua praecipuos Virginis et Matris Dei Mariae titulos et elogia com-*

*plectuntur, Cracoviae 1680 i Odrobiny stołu królewskiego abo historia o cudownym obrazie Naświętsz. Panny Maryey Cze-
stochowskiey.*

Dla rzucenia światła na stosunki kulturalne Nysy XVII w. zainteresuje nas pytanie, z jakich ośrodków wydawniczych płynęły książki do zbioru Pedewitza. Największa ilość druków, które znalazły się w inwentarzu nyskiego bibliofila, wyszła spod prasy drukarskiej w Kolonii, miasto to stoi na pierwszym miejscu, na drugim Lion i Praga, na trzecim Frankfurt. Nysa jako ośrodek ściśle katolicki zaopatrywała się więc najwięcej w wybitnych miejscach katolickiego handlu książką. Pedewitz musiał też w tym względzie zachować linię postanowień synodalnych wydanych w sprawie sprzedaży i kupna książek. Biskupi wrocławscy zabronili księgarzom sprzedawać i przetrzymywać książki nielegalne. Biskup Jerin polecił na synodzie 1592 r. sporządzać w Nysie każdego roku »katalog książek zakazanych« i ogłaszać go na konferencjach podwładnym duchownym. Polecenie to dla Pedewitza nie mogło być obojętne.

Z innych ośrodków wydawniczych, z których weszły książki do opisywanego księgozbioru, na czwartym miejscu stoi Lipsk, Moguncja, Norymberga, na piątym Antwerpia, Monachium, Wiedeń, szóstym Bazylea, Wenecja, siódmym Kraków, Nysa, ósmym Wrocław, dziewiątym Ołomuniec, dziesiątym Kłodzko, Ulm, jedenastym Jena, Ingolstadt, Rzym, Paryż, dwunastym Bolonia, Dylinga, Poznań, Świdnica, Toruń, Kalisz, Strassburg, Wittenberga, Linz, Lowanium, Królewiec, Mediolan, Tyrnawa.

Pozostaje nam jeszcze na zakończenie ocena trudu Pedewitza. Okres działalności nyskiego bibliofila w historii kościelnej zwie się »najmniej chrześcijańskim« z powodu zniszczeń dokonanych w czasie wojny trzydziestoletniej, której skutki dawały się odczuwać w każdej niemal dziedzinie życia. W nauce katolickiej zaznacza się silnie obniżenie, ogół pisarzy i uczonych katolickich spełnia raczej rolę epigonów autorów dawniejszych, dodających do prawd wyłożonych najwyżej zdobyte metod nowożytnych.²⁶⁾

²⁶⁾ Por. ks. J. U m i ń s k i., *Historia Kościoła*, Lwów 1934, t. II, s. 289.

Pedewitz przy gromadzeniu pożytecznego zbioru nie sięgnął do ożywiającego się nurtu kaznodziejskiego i dzieł autorów takiej miary, jak, Bossuet, Fenelon czy Bourdaloue. Nie zna rozwijającego wówczas ozywioną akcję w krajach nadreńskich Marcina z Cochem, czy bretończyka św. Grignona de Montfort, czy też naszego polskiego Mazowszanina Tomasza Młodzianowskiego, doskonałego kaznodzieję w owych czasach. Dotarł jednak do uzdolnionego kaznodziei ludowego, augustianina Abrahama a s. Clara. Sprawiedliwość każe przyznać, że nie był on głuchy na wydzźwięki oświecenia w zachodniej Europie i umiał w nich zabrać odpowiedni głos. Drobnym faktem niech posłuży za ilustrację jego charakterystyki. Kiedy jezuita Fryderyk Spee wydał w 1634 r. dzieło *Cautio criminalis*, podważające zakorzenioną w społeczeństwach wiarę w tak zwane czarownice i wiarogodność składanych przez nie zeznań przy stosowanych torturach, Pedewitz umiał w jego duchu stanąć w obronie tych niewinnych osób skazywanych przez sądy często na śmierć w płomieniach, o czym świadczy jego powiedzenie: gdyby sędziów poddano torturom, to przyznaliby się, że są czarownikami, cóż dopiero słabe kobiety.²⁷⁾

Pedewitz nie był mecenasem kulturalnym na szeroką skalę, chociażby na miarę swego poprzednika ongiś w XVI w. przy parafii św. Jakuba, Sebastiana Sleupnera, czy też niezbyt odległego od niego pod względem chronologicznym proboszcza nyskiego, następnie biskupa wrocławskiego, Sebastiana Rostocka (1671).

Skarżył się on na niezbyt idealne warunki materialne swego probostwa. W opisie beneficjów nyskiego archiprezbiteratu kreśli następujące uwagi odnośnie do dochodów parafii św. Jakuba: beneficjum parafialne w Nysie pod względem pracy jest bardzo rozległe, porównanie jednak dochodów z wydatkami, zwłaszcza na utrzymanie 5 kapelanów sprawia, że proboszczowi »prawie nic nie pozostaje«, a w dalszym ciągu

---

²⁷⁾ C. Grünhagen, *Geschichte Schlesiens*, Gotha 1886, t. II, s. 344.

taką czyni uwagę, że on jako nyski proboszcz jest równocześnie kanonikiem, skądże więc ma żyć odpowiednio.²⁸⁾

Jako miłośnik książki wykazał Pedewitz dużo ofiarności i zamięłowania, ocenił wartość i rolę społeczną książki, chcąc, aby przez ambonę służyła godnie człowiekowi. Podkreślony w jednym nagłówku jego testamentu tekst, że *monumentum Pedewitzianae memoriae perpetuum est* może być w pełni uzasadniony.

JEAN-FÉLIX-AMBROISE PEDEWITZ, BIBLIOPHILE DE NYSA AU XVII-e SIÈCLE

Titulaires du duché de Nysa et Otmuchów, les évêques de Wrocław sont parvenus à une grosse fortune et jouaient un rôle considérable, sinon prépondérant, dans la vie politique. La résidence épiscopale à Nysa présentait un centre important de la vie intellectuelle en Silésie. La ville elle-même était appelée, non sans raison, »la Rome Silésienne«, possédant de beaux monuments d'architecture. Il se forma déjà au moyen âge une école paroissiale auprès de l'église Saint-Jacques. C'est ici que fut placé le Séminaire, lorsque les influences du protestantisme ont gagné la prépondérance à Wrocław, chef-lieu du diocèse.

L'article présent est voué à l'activité de Jean-Félix-Ambroise Pedewitz, curé de la paroisse Saint-Jacques (mort le 1 octobre 1705). Intimement lié avec la vie intellectuelle de Nysa, il était surtout grand bibliophile, conscient du rôle social du livre. Instruit à l'école jésuite de Głogów, ensuite à Wrocław et à Prague, il couronna ses études d'un succès brillant à Rome. Il en remporta un dévouement sincère pour la science et l'amour du livre.

Curé de Nysa, Pedewitz consacrait, a côté de sa besogne purement pastorale, beaucoup de son temps à ses occupations préférées d'homme de science et d'écrivain, surtout dans le domaine de l'histoire et de l'éloquence sacrée. Ses travaux, à un seul près, sont restés en manuscrits. Il ne négligea point le travail de bibliothécaire. Deux catalogues en témoignent, achevés par ses soins: l'un concerne la bibliothèque paroissiale Saint-Jacques, l'autre, à vrai dire un inventaire, renseigne sur la collection personnelle de Pedewitz.

Les catalogues de Pedewitz donnent un large aspect sur la vie intellectuelle de Nysa au XVII-e siècle. Ils témoignent jusqu'à quel point Pedewitz était passionné pour le livre et de quelles privations était-il capable pour les collectionneur. Ils expriment en même temps l'appréciation sociale du livre et son rôle éminent dans la vie humaine.

²⁸⁾ AAW IV d 196.